

Сергій Анатолійович ЧИЖ,

кандидат юридичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ЕЛЕМЕНТИ ТА СУБ'ЄКТИ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті наголошено, що до ключових елементів процесу доказування належать: виявлення та збирання доказів, їх первинна та подальша перевірка, оцінка допустимості, належності, достовірності та достатності кожного доказу як самостійно, так і в системі всіх зібраних матеріалів, а також їх використання під час прийняття відповідних процесуальних рішень. З'ясовано, що особливої актуальності ці питання набувають у правовому режимі воєнного стану, коли можливості оперативного реагування, забезпечення процесуальних гарантій та баланс прав і обов'язків учасників процесу піддаються додатковим викликам. Встановлено, що суб'єктний склад процесу доказування поділяється на дві головні групи: суб'єкти, що здійснюють доказування (слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд), та суб'єкти, які сприяють доказуванню або мають у ньому зацікавленість (сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі). Зазначено, що кожен із цих суб'єктів виконує унікальну функцію, що забезпечує системність і повноту збирання, дослідження, оцінки та використання доказів. Підкреслено, що особливу увагу варто приділити забезпеченню балансу процесуальних прав, зокрема уникненню помилкового перекладання тягара доказування на сторону захисту чи підміні презумпції невинуватості її протилежністю. Встановлено, що активна участь обох сторін у змагальному процесі, особливо в умовах воєнного стану, дає змогу забезпечити справедливий судовий розгляд і гарантувати реальний захист прав людини. Акцентовано, що ефективна організація та реалізація процесу доказування за участі всіх суб'єктів і за умови чіткого дотримання елементів доказового процесу є запорукою неупередженого та справедливого правосуддя в кримінальному провадженні незалежно від дії воєнного стану.

Ключові слова: доказування, процес доказування, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне доказування, кримінальне процесуальне законодавство, судова практика, елементи, суб'єкти доказування, суб'єктний склад, воєнний стан.

Постановка проблеми. Не викликає жодних сумнівів, що процес доказування у кримінальному провадженні – це не просто технічна процедура збору й оцінки інформації, а складний багатокомпонентний процес, що охоплює визначені законом етапи та передбачає взаємодію цілої

низки суб'єктів: органів досудового розслідування, прокуратури, суду, сторони захисту, потерпілих та інших учасників провадження. Кожна з цих ланок відіграє свою унікальну роль у формуванні доказової бази, визначенні «об'єктивної істини» у кримінальному провадженні та, зрештою, у відновленні справедливості.

Проте загострення безпекової ситуації, притаманне періоду воєнного стану, часто ускладнює доступ до місць подій, збирання матеріальних доказів, допит свідків або потерпілих, а іноді й забезпечення належної безпеки суб'єктів процесу доказування. Водночас держава зобов'язана забезпечити дотримання прав усіх учасників кримінального провадження, не допустити свавільного обмеження їхніх процесуальних можливостей, не знижувати стандартів доказування, а навпаки – зміцнювати систему гарантій та балансу інтересів навіть у надзвичайних умовах. З огляду на що визначення його основних елементів і суб'єктів є ключовим для подальшого формування ефективної, захищеної, справедливої системи кримінального правосуддя. Це також дозволяє виробити чіткі орієнтири для практичних працівників, які щоденно стикаються з викликами реального збирання та оцінки доказів у надзвичайних умовах, і спрямувати розвиток кримінального процесуального законодавства відповідно до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

Окремі теоретичні та практичні аспекти кримінального процесуального доказування висвітлюють у наукових роботах такі вчені, як В. В. Вапнярчук, І. В. Гловюк, В. А. Завтур, О. В. Капліна, С. О. Ковальчук, Р. В. Костенко, Г. Р. Крет, О. П. Кучинська, М. А. Погорецький, О. В. Пчеліна, Х. Р. Слюсарчук, С. М. Стахівський, А. С. Степаненко, М. М. Стоянов, О. М. Толочко, Т. Г. Фоміна, Т. І. Фулей, О. Г. Шило, М. Є. Шумило й інші. Проте більшість із наукових напрацювань стосуються або фундаментальних основ доказів і доказування в кримінальному процесі, або стандартів, зокрема міжнародних, доказування в кримінальному провадженні, або особливостей доказування в окремих категоріях кримінальних проваджень. Проте особливості сучасного етапу розвитку кримінального процесу зумовлюють необхідність адаптації існуючих підходів до доказування, враховуючи специфіку функціонування органів досудового розслідування та суду в умовах воєнного стану. Необхідність системного переосмислення ролі та змісту доказування стає особливо актуальною в умовах швидкоплинних змін законодавства, збільшення кількості воєнних злочинів і трансформації засад кримінальної юстиції.

Тому *метою* представленого дослідження є визначення основних елементів і суб'єктів процесу доказування в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У КПК України, в ч. 2 ст. 91, зазначається, що «доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для

кримінального провадження»¹. Позиція, викладена у ч. 2 ст. 91 КПК України та підтримана більшістю процесуалістів, про те, що «доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження», є, на наш погляд, точною, але дещо неповною. Вона відображає ключові елементи доказової діяльності, проте, на мій погляд, не охоплює її повністю як цілісний процес. Хоча збирання, перевірка та оцінка є основними елементами доказування, вважаємо, що визначення в КПК України недостатньо охоплює завершальний і не менш важливий етап – використання доказів. Адже виникає логічне питання про подальшу долю доказів: Що відбувається з доказами після їх збирання, перевірки та оцінки? Адже, як відомо, докази не існують самі по собі. Результати цієї діяльності повинні бути використані для прийняття певних процесуальних рішень (наприклад, повідомлення про підозру, обрання запобіжного заходу, складання обвинувального акта, винесення вироку судом). Без етапу використання весь процес доказування втрачає свій практичний сенс.

Більше за все, на практиці слідчий, прокурор або суд не просто «оцінюють» докази. Вони приймають конкретні рішення, які ґрунтуються на цій оцінці. Використання доказів – це саме реалізація їхньої доказової сили. Крім того, якщо розглядати доказування як процес, то використання є його невід’ємним завершальним етапом, що замикає цикл і переводить пізнавальну діяльність у площину правових наслідків. Включання елементу «використання» до структури процесу доказування в кримінальному провадженні підкреслює практичну орієнтованість доказування, показуючи, що це не лише пізнавальна, а й правозастосовна діяльність.

Тому, на нашу думку, для повного та точного відображення сутності доказування (як діяльності, що веде до певного результату) або, якщо бути точнішим, процесу доказування, його визначення в КПК України слід було б доповнити четвертим елементом. Таким чином, доказування (процес доказування) повинно включати збирання, перевірку, оцінку та використання доказів. Це забезпечило б більш повне та цілісне розуміння доказової діяльності в кримінальному провадженні, а також краще узгоджувало б теоретичні положення з реальною правозастосовною практикою. З огляду на що пропонуємо ч. 2 ст. 91 КПК України викласти в наступній редакції:

«2. Доказування полягає у збиранні, перевірці, оцінці та використанні доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження».

Цікавою вбачається позиція М. Є. Шумила з приводу того, що «формування доказів відбувається у різних процесуальних умовах (режимах). Процесуальна форма досудових доказів дає змогу використовувати їх лише для потреб досудового розслідування, проте для

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12. № 13. Ст. 88

суду вони є лише вихідним матеріалом, що підлягає дослідженню судовим методом. Зібрані сторонами докази на досудовому розслідуванні можуть визнаватися судовими доказами лише за результатами їх інтерпретації сторонами у судовому засіданні. Вони відрізняються тим, що у першому випадку доказування здійснюється у процесуальній формі, сконструйованій для потреб досудового розслідування, а в судовому засіданні уже відбувається «гостре» процесуальне доказування»¹. Наведене твердження слушно підкреслює відмінність підходів до доказування на різних стадіях кримінального провадження. Дійсно, докази, зібрані під час досудового розслідування, ще не набувають остаточного статусу судових, адже лише в межах судового розгляду вони проходять випробування принципом змагальності й підлягають всебічній оцінці обома сторонами. Саме в суді відбувається справжня «перевірка на міцність» доказової інформації, і лише після цього докази можуть бути використані для постановлення судового рішення. Таким чином, судова стадія виступає визначальним етапом, на якому відбувається остаточна легітимація доказів, а процес доказування набуває максимальної процесуальної сили та значущості. Вважаємо, що такий підхід не лише відповідає засадам справедливого правосуддя, а й забезпечує баланс інтересів усіх учасників кримінального провадження.

Як зазначалося раніше, однією з ознак процесу доказування в кримінальному провадженні є чітко визначений суб'єктний склад такої діяльності. Це означає, що не будь-яка особа може здійснювати доказову діяльність, а лише ті, хто наділений відповідними повноваженнями згідно з кримінальним процесуальним законодавством. Таке обмеження кола суб'єктів є фундаментальною засадою, що забезпечує законність, допустимість доказів та дотримання прав учасників процесу.

Зокрема, як указує з цього приводу Ю. А. Комісарчук, «доказування – це така діяльність указаних органів і осіб, яка здійснюється у встановленій кримінально-процесуальним законом формі. Іншими словами, докази в кримінальній справі можуть бути одержані, закріплені й перевірені лише тими особами, які передбачені кримінально-процесуальним законом і які гарантують одержання достовірної інформації»². При цьому науковець уточнює, що «доказування – це діяльність, яка здійснюється визначеними кримінально-процесуальним законом органами і особами, тобто суб'єктами доказування. В кримінальному процесі суб'єкти доказування поділяються на дві групи: а) особи, на які покладено обов'язок здійснювати доказування ... б) учасники кримінального процесу, зокрема, підозрюваний, обвинувачений, його захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач». В якості критерію, який треба покласти в основу приведеного поділу суб'єктів доказування, обрано наявність у них обов'язку чи права

¹ Шумило М.Є. Досудові і судові докази у КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 86.

² Комісарчук Ю. А. Поняття та зміст кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 4. С. 341.

доказування¹.

Також на сторінках фахової наукової літератури сформовано підхід, згідно з яким «найбільш доцільною є така класифікація суб'єктів доказування:

1) органи і особи, на яких законом покладено обов'язок доказування (слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор та в установлених законом випадках – потерпілий);

2) особи, які мають право брати участь у процесі доказування (підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач);

3) слідчий суддя та суд»².

На думку В. В. Вапнярчука, суб'єктами доказування є учасники кримінального провадження, які, відстоюючи свій чи представляваний правовий інтерес, здійснюють пізнавальну або обґрунтовальну доказову діяльність, спрямуванню якої є виконання однієї з основних кримінально-процесуальних функцій. Таким чином, суб'єктами кримінального процесуального доказування є суд та сторони³.

На наш погляд, суб'єктний склад процесу доказування можна умовно поділити на дві основні групи:

1) суб'єкти, що здійснюють доказування:

– слідчий та дізнавач. На досудовому розслідуванні вони є основними рушіями процесу доказування. Їхні повноваження включають виявлення, збирання та первинну перевірку доказів шляхом проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій. Вони відповідають за формування доказової бази для повідомлення підозри та формування обвинувачення;

– прокурор. Його роль у процесі доказування є багатогранною. Прокурор здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, що включає надання вказівок слідчому/дізнавачу щодо збирання доказів,

¹ Комісарчук Ю. А. Поняття та зміст кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 4. С. 340.

² Благодир А. А., Благодир С. М., Благодир В. С. Суб'єкти доказування під час кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 667. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/167>.

³ Вапнярчук В. В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 166.

погодження клопотань про проведення певних процесуальних дій, оцінку зібраних доказів для складання обвинувального акта та підтримання державного обвинувачення в суді. На стадії судового розгляду прокурор також представляє та досліджує докази сторони обвинувачення;

– слідчий суддя. На стадії досудового розслідування слідчий суддя здійснює судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб, зокрема шляхом надання дозволів на обмежувальні процесуальні дії (наприклад, обшук, негласні слідчі (розшукові) дії, тримання під вартою тощо), оцінюючи при цьому наявність «достатньої підстави» або «обґрунтованої підозри». Його роль є контролюючою, що забезпечує зважений підхід до застосування примусових заходів;

– суд (у судовому провадженні). Суд є центральним суб'єктом доказування на стадії судового розгляду. Він безпосередньо досліджує всі подані сторонами кримінального провадження докази, перевіряє їхню допустимість, належність, достовірність та достатність. Саме суд, ґрунтуючись на власному внутрішньому переконанні, яке має відповідати стандарту «поза розумним сумнівом», ухвалює рішення про винуватість або невинуватість особи;

2) суб'єкти, що сприяють доказуванню або мають у ньому зацікавленість:

– сторона захисту (адвокат, підозрюваний/обвинувачений), представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Хоча тягар доказування вини лежить на стороні обвинувачення, сторона захисту має право збирати та подавати докази, що спростовують обвинувачення або пом'якшують відповідальність, брати участь у перевірці та оцінці доказів, подавати клопотання. Їхня діяльність спрямована на захист прав та інтересів підозрюваного/обвинуваченого;

– потерпілий та його представник. За своїм процесуальним статусом потерпілий має право подавати докази, брати участь у їх дослідженні та оскаржувати рішення. Його інтерес полягає у доведенні факту вчинення кримінального правопорушення та притягненні винних до відповідальності, а також у відшкодуванні шкоди;

– свідок, експерт, спеціаліст, перекладач. Ці особи не здійснюють доказової діяльності в повному розумінні, але надають інформацію або допомогу, що є джерелом доказів або сприяє їхній належній фіксації та розумінню. Вони є носіями або допоміжними елементами доказів. Тому можна стверджувати, що вони опосередковано беруть участь у процесі доказування в кримінальному провадженні.

Висновки. Отже, узагальнюючи викладене, слід відзначити, що до ключових елементів процесу доказування належать: виявлення та збирання доказів, їх первинна та подальша перевірка, оцінка допустимості, належності, достовірності та достатності кожного доказу як самостійно, так і в системі всіх зібраних матеріалів, а також їх використання під час прийняття відповідних процесуальних рішень. Особливої актуальності ці питання набувають у правовому режимі воєнного стану, коли можливості

оперативного реагування, забезпечення процесуальних гарантій та баланс прав і обов'язків учасників процесу піддаються додатковим викликам.

Суб'єктний склад процесу доказування поділяється на дві головні групи: суб'єкти, що здійснюють доказування (слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд), та суб'єкти, які сприяють доказуванню або мають у ньому зацікавленість (сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі). Кожен із цих суб'єктів виконує унікальну функцію, що забезпечує системність і повноту збирання, дослідження, оцінки та використання доказів. Слідчий і дізнавач виступають рушіями процесу доказування на досудовому етапі, здійснюючи виявлення та фіксацію доказів. Прокурор, крім процесуального керівництва, є гарантом обґрунтованості обвинувачення та дотримання стандартів доказування. Слідчий суддя виконує контрольну функцію, забезпечуючи дотримання прав усіх учасників у разі обмеження їхніх свобод. Суд, своєю чергою, є фінальним арбітром, який на підставі всебічного дослідження доказів ухвалює рішення про винуватість чи невинуватість особи, дотримуючись стандарту «поза розумним сумнівом». Суб'єкти, які сприяють доказуванню, – це сторона захисту, потерпілий, представники юридичних осіб, а також свідки, експерти й інші учасники процесу. Особливу увагу варто приділити забезпеченню балансу процесуальних прав, зокрема уникненню помилкового перекладання тягаря доказування на сторону захисту чи підміні презумпції невинуватості її протилежністю. Активна участь обох сторін у змагальному процесі, особливо в умовах воєнного стану, дає змогу забезпечити справедливий судовий розгляд і гарантувати реальний захист прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Благодир А. А., Благодир С. М., Благодир В. С. Суб'єкти доказування під час кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 665–667. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/167>.
2. Вапнярчук В. В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 160–168.
3. Комісарчук Ю. А. Поняття та зміст кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 4. С. 333–343.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12. № 13. Ст. 88.
5. Шумило М. Є. Досудові і судові докази у КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 82–86.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2023

Serhiy An. CHIZH,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ELEMENTS AND SUBJECTS OF THE PROOF PROCESS IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTYR STATE

The article emphasizes that the key elements of the evidentiary process include: identification and collection of evidence, its initial and subsequent verification, assessment of the admissibility, relevance, reliability and sufficiency of each piece of evidence both independently and in the system of all collected materials, as well as their use when making relevant procedural decisions. It is found that these issues acquire particular relevance in the legal regime of martial law, when the possibilities of rapid response, ensuring procedural guarantees and the balance of rights and obligations of the participants in the process are subject to additional challenges. It has been established that the subject composition of the evidentiary process is divided into two main groups: subjects who carry out the evidentiary process (investigator, inquirer, prosecutor, investigating judge, court), and subjects who contribute to the evidentiary process or have an interest in it (defense party, victim, representative of a legal entity, witnesses, experts, specialists, translators). It has been noted that each of these subjects performs a unique function that ensures the systematic and complete collection, research, evaluation and use of evidence. It has been emphasized that special attention should be paid to ensuring the balance of procedural rights, in particular, avoiding the erroneous transfer of the burden of proof to the defense or replacing the presumption of innocence with its opposite. It has been established that the active participation of both parties in the adversarial process, especially in conditions of martial law, makes it possible to ensure a fair trial and guarantee real protection of human rights. It is emphasized that the effective organization and implementation of the evidentiary process with the participation of all subjects and subject to strict adherence to the elements of the evidentiary process is the key to impartial and fair justice in criminal proceedings, regardless of the action of martial law.

Keywords: *evidence, evidentiary process, criminal proceedings, criminal procedural evidence, criminal procedural legislation, judicial practice, elements, subjects of evidence, subject composition, martial law.*